

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

Ткаченко Олена Андріївна

УДК 37.091.12.011.3-051:159.938.363.5

**ФОРМУВАННЯ У МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ
ПРИЙОМІВ РОЗУМІННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СИТУАЦІЇ КЛІЄНТА**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі психології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник:

дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Чепелєва Наталія Василівна,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
заступник директора з наукової роботи.

Офіційні опоненти:

дійсний член НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Моляко Валентин Олексійович,
Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України,
завідувач лабораторії психології творчості;

кандидат психологічних наук, доцент
Литовченко Ніна Федорівна,
Ніжинський державний університет імені М. Гоголя,
доцент кафедри загальної та практичної психології.

Захист відбудеться 16 листопада 2011 р. о 15.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий «__» жовтня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

— Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стрімкі зміни в соціально-економічній, політичній і культурній сферах життя українців зумовлюють виникнення великої кількості неоднозначних життєвих ситуацій і, як наслідок, широкого діапазону психологічних проблем, у вирішенні яких допомога кваліфікованого практичного психолога стає не тільки бажаною, але й необхідною. В останні роки зростання попиту на професійну діяльність практичних психологів виявляється не стільки в збільшенні освітянських установ з підготовки відповідних фахівців, скільки в зростанні вимог до рівня підготовки останніх. Означені реалії вимагають перегляду змісту й форм професійного навчання, його спрямування на конкретні психолого-педагогічні цілі, що визначаються напрямом майбутньої діяльності психолога-практика, змістом професійно-психологічних завдань, які йому доведеться вирішувати.

Дослідження змісту професійно-психологічних завдань і напрямків професійної діяльності практичних психологів вказують на зростання вагових показників психологічного консультування (Н. І. Пов'якель). Саме останнє займає одне з ключових місць у системі напрямів професійної діяльності психолога-практика і водночас є базовою складовою інших видів психологічної допомоги. Клієнт психологічного консультування, як правило, пов'язує свої труднощі з конкретною подією, ситуацією, у якій він опинився і яка є причиною звернення до психологічної консультації.

Сучасне наукове уявлення про психологічну ситуацію дозволяє визнати її психологічну сутність, складну багаторівневу й багатопланову психологічну репрезентацію, проблемність (С. В. Васьківська, П. П. Горностай, С. В. Ковальов, О. В. Філіпов); розглядати смисл як центральну системоутворювальну категорію психологічної ситуації (О. М. Леонтєв, О. Є. Сапогова, Н. В. Чепелева, Т. Шибутані). Однією з основних цілей інституту психологічної допомоги є зміна особистісних значень і особистісних смислів, що представлені в індивідуальному досвіді клієнта (Н. Ф. Каліна). Практична психологія спрямована саме на роботу зі смисловою сферою особистості. У ситуації надання психологічної допомоги найважливішими процедурами виступають розуміння й інтерпретація як попереднє структурування, подальше осмислення і переосмислення психологом інформації, трансльованої клієнтом (Н. В. Чепелева). Таким чином, оволодіння процесом розуміння психологічної ситуації клієнта (ПСК) – основа ефективної професійної діяльності практичного психолога.

У рамках розгляду проблеми розуміння ПСК особливого значення набувають результати досліджень, проведених з позицій психологічної герменевтики (Н. В. Чепелева). Такий підхід указує на важливість використання при вивченні розуміння ПСК результатів, одержаних у концептуальних дослідженнях розуміння тексту (Л. П. Доблаєв, О. М. Копиленко, М. С. Роговін, Н. В. Чепелева, Г. Д. Чистякова). У дослідженнях технічного аспекту розуміння текстів (Л. П. Доблаєв, Н. І. Матвеева, В. В. Репкін, В. В. Скотаренко) було

вказано на необхідність навчання читачів прийомам розуміння тексту, способам орієнтування в його структурі, але практично не простежена проблема розуміння тексту в залежності від рівня оволодіння цими прийомами.

З огляду на значущість процесу розуміння ПСК в професійній діяльності психолога-практика, особливо важливими є підходи до розуміння як до складового елементу в загальній структурі особистості (О. Ф. Бондаренко, І. С. Булах, С. Д. Максименко, Н. І. Пов'якель, ін.); у системі професійно важливих якостей (П. Н. Прудков, В. А. Фокін, ін.); у структурі інтелектуальних здібностей (А. А. Брудний, Л. Л. Гурова, В. В. Знаков); у контексті проблем оптимальної результативності професійної діяльності практичного психолога (О. Ф. Бондаренко, Л. В. Долинська, С. Д. Максименко, В. Г. Панок, Н. І. Пов'якель, О. Л. Подолянчук, Н. В. Чепелева, ін.); в аспекті професійного мислення (Н. І. Пов'якель); в аспекті професійної компетентності в процесі підготовки психолога-практика (О. Ф. Бондаренко, Н. В. Чепелева); у контексті діалогічно-орієнтованого підходу до підготовки практичних психологів (Н. Ф. Литовченко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелева), а також у контексті використання активних та інтерактивних методів у формуванні професійних навичок практичних психологів (С. В. Васьківська, П. П. Горностай, Т. С. Яценко).

Проте накопичений на сьогодні в науковій психології матеріал не пояснює шляхів підготовки майбутніх психологів до здійснення діяльності-розуміння на етапі їх професійного становлення у вищій школі. Ця проблема залишає чимало відкритих питань як у теоретичній, так і в практичній площині. Нерозробленість шляхів та умов організації оволодіння процесом розуміння в підготовці психологів гальмує формування професійної компетентності майбутніх фахівців, що помітно впливає на якість їх подальшої професійної діяльності.

Протиріччя, що існує між необхідністю володіння практичним психологом навичками розуміння ПСК та відсутністю в системі фахової підготовки психолога спеціальних технологій навчального процесу, може спричинити труднощі в його майбутній практичній діяльності.

Соціальна й практична значущість, а також недостатня наукова розробленість означеної проблеми зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: *«Формування у майбутніх практичних психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту історії та філософії педагогічної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 29.10.2004 р.) та узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук НАПН України (протокол № 9 від 23.11.2004 р.).

Об'єкт дослідження – процес розуміння психологічної ситуації клієнта в діяльності практичного психолога.

Предмет дослідження – психологічні особливості формування прийомів

розуміння психологічної ситуації клієнта в професійній підготовці майбутніх практичних психологів.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально дослідити психологічні особливості процесу розуміння психологічної ситуації клієнта в процесі консультативної допомоги, розробити програму формування в майбутніх практичних психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта.

Обрана мета зумовила такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження проблеми розуміння психологічної ситуації клієнта.

2. Визначити систему критеріїв і показників рівня розуміння студентами психологічної ситуації клієнта.

3. Дослідити рівень розуміння майбутніми практичними психологами психологічної ситуації клієнта і ступінь володіння ними основними прийомами розуміння психологічної ситуації клієнта.

4. Обґрунтувати, розробити й апробувати програму формування в студентів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта.

В основу дослідження було покладено такі **припущення**:

– основними прийомами розуміння психологічної ситуації клієнта під час надання психологічної допомоги є вміння психолога встановлювати діалогічні стосунки з клієнтом і сформованість когнітивних операцій розуміння висловлювань клієнта, що спричиняє синтез нових смислів суб'єктами психологічного консультування;

– формування прийомів розуміння ПСК забезпечується створенням спеціально організованого навчального середовища, яке вимагає від студентів аналізу висловлювань і вчинків інших, роботи з контекстом, інтерпретаційних дій, виходу в рефлексивну позицію, діалогізму.

Методи дослідження. Для досягнення мети, розв'язання поставлених завдань і перевірки припущення створено програму дослідження, яка передбачала використання комплексу методів: *загальнонаукових і теоретичних* (аналіз, синтез, узагальнення психологічної та психолого-педагогічної літератури з визначеної теми дослідження), *емпіричних* (тестування, анкетування, контент-аналіз, метод експертних оцінок, констатувальний і формувальний експерименти).

У роботі застосовано комплекс психодіагностичних методик: *блок «Психодіагностика рівня розуміння психологічної ситуації клієнта»*: контент-аналіз звітів студентів про розуміння конкретних психологічних ситуацій, методика «Домінуючий рівень розуміння в міжособистісній сфері» М. І. Шевандріна, «Спрямованість особистості в спілкуванні» С. Л. Братченка, «Діалогічний текст» Н. В. Чепелевої, О. М. Корніяки, «Утворення аналогій» В. О. Худик (включає таблиці Д. Равена, «Прості аналогії», «Складні аналогії»), «Дослідження уміння мислити від протилежного» й «Дослідження уміння працювати з альтернативними гіпотезами в умовах одночасного врахування позицій декількох людей» Н. О. Подгорецької, «Дивергентність» О. М. Крутії (включає «Тести креативного мислення» Е. Торренса (вербальна, фігуральна й

звукова форми), «Південно-каліфорнійські тести дивергентної продуктивності» Д. Гілфорда, «Програму діагностики розвитку креативного мислення» Е. Де Боно); блок «Психодіагностика сформованості прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта»: контент-аналіз звітів студентів про використання прийомів розуміння ПСК, закрита анкета суб'єктивної оцінки їхньої складності й значимості.

Надійність і вірогідність отриманих даних забезпечується використанням взаємодоповнюваних емпіричних методів, репрезентативністю вибірки, застосуванням загальноприйнятих методів статистичного аналізу (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена r_s , U-критерій Манна-Вітні, критерій T Вілкоксона).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота виконувалася на базі Криворізького державного педагогічного університету й Криворізького факультету Запорізького національного університету впродовж 2002–2010 років. У дослідженні брали участь 286 студентів-психологів.

Наукова новизна і теоретичне значення отриманих результатів полягають у тому, що:

– *уперше* розроблено модель текстуального простору ситуації психологічного консультування, окремі елементи якого розглянуто в якості орієнтувальної основи розумових дій психолога, необхідних для розуміння ПСК; відповідно до розробленої моделі створено цілісну систему прийомів розуміння ПСК; визначено критерії розуміння ПСК (уміння здійснювати аналіз і вміння збагнути цілісний смисл ПСК); розроблено діагностичні процедури, які дозволяють визначити рівні (низький, середній, високий) розвитку розуміння ПСК та особливості сформованості прийомів розуміння ПСК; структуровано психодіагностичний комплекс дослідження розуміння ПСК; визначено динаміку розвитку розуміння ПСК та особливості сформованості прийомів розуміння ПСК на різних етапах професійної підготовки практичних психологів; теоретично й практично обґрунтовано програму формування в майбутніх психологів прийомів розуміння ПСК;

– *розширено й доповнено* уявлення про структуру і зміст взаємодії психолога та клієнта в процесі психологічного консультування;

– *набуло подальшого розвитку* уявлення про текстуальну природу ПСК, про залежність процесу розуміння від особливостей об'єкта, на який він спрямований, і суб'єкта, який його здійснює, про діалогічний характер розуміння; конкретизовано шляхи формування розуміння-діяльності в студентів-психологів під час професійного навчання у ВНЗ.

Практична значущість роботи полягає в тому, що дібрано комплект психодіагностичних методик дослідження рівня розуміння ПСК та особливостей сформованості прийомів розуміння ПСК; створено й апробовано програму формування прийомів розуміння ПСК, підвищення їхньої функціональності в роботі практичного психолога; розроблено й апробовано спецкурс «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта». Результати дослідження можуть бути використані керівниками методичних об'єднань психологів при розробці змісту «Школи молодого психолога», при розробці змісту супервізії в підготовці

практичних психологів, викладачами ВНЗ в змісті навчальних дисциплін з підготовки практичних психологів: «Основи психологічного консультування та психокорекції», «Психологія особистості», «Загальна психологія», «Вікова та педагогічна психологія», «Соціальна психологія», спецкурсу «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта».

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення й висновки роботи доповідалися, обговорювалися й отримали схвалення на IV Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-психологічні проблеми трансформації сучасного суспільства» (Луганськ, 2004), Першій міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал світу'2004» (Дніпропетровськ, 2004), Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми духовності в психології розвитку особистості» (Ніжин, 2008), III Міжнародній науково-практичній конференції «Здоров'я, освіта, наука та самореалізація молоді» (Луцьк, 2011), I Всеросійській конференції з міжнародною участю «Сучасні проблеми психології розвитку та освіти людини» (Санкт-Петербург, 2009), Методологічному семінарі «Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти» (Київ, 2004), Першому всеукраїнському конгресі психологів (Київ, 2005), міжвузівській студентській науково-практичній конференції «Соціально-психологічні аспекти формування особистості» (Кривий Ріг, 2009), міській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології в закладах освіти» (Кривий Ріг, 2010), звітно-науковій конференції молодих вчених університету до 170-річного ювілею НПУ імені М. П. Драгоманова «Науково-дослідницька діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя» (Київ, 2004), засіданнях кафедри психології НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2002–2004), кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету (Кривий Ріг, 2005–2011), звітних наукових конференціях аспірантів і викладачів НПУ імені М. П. Драгоманова (Київ, 2002–2004), Криворізького державного педагогічного університету (Кривий Ріг, 2005–2011).

Результати дисертаційного дослідження *впроваджено* автором у навчально-виховний процес підготовки практичних психологів у Криворізькому державному педагогічному університеті (довідка № 29-38 від 18.05.2011 р.); у роботі Криворізького факультету Запорізького національного університету (довідка № 0060 від 12.05.2011 р.).

Публікації. Зміст і результати дисертаційного дослідження відображено в 13 одноосібних публікаціях, з яких: 6 статей у наукових фахових виданнях, затверджених переліком ВАК України, 3 статті в збірках наукових праць, 4 – у збірках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел з 242 найменувань (6 іноземними мовами) і 11 додатків на сторінках, містить 27 таблиць і 6 рисунків, викладена на 263 сторінках. Обсяг основного тексту – 204 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, сформульовано припущення, вказано методи й експериментальну базу, висвітлено наукову новизну, теоретичну та практичну значущість роботи, а також наведено дані про впровадження, апробацію, публікації та структуру дисертації.

У **першому розділі** «*Теоретичні засади вивчення проблеми розуміння*» презентовано теоретичний аналіз вітчизняної й зарубіжної психологічної літератури з проблеми дослідження; описано основні теоретико-методологічні підходи до вивчення розуміння, охарактеризовано його сутність, прояви, психологічні механізми та функції.

Теоретико-методологічний аналіз наукових першоджерел з обраної проблематики показав, що дослідження розуміння мають системний характер і відзначаються різноманітністю підходів, а саме: гносеологічним (Л. Вітгенштейн, В. Дільтей, Г. Ріккер, М. Хайдеггер, Ф. Шлеєрмахер, В. Штраубе, ін.), фізіологічним (С. Д. Максименко, І. П. Павлов, І. М. Сеченов), когнітивним (Дж. Брансфорд, П. І. Зінченко, В. В. Знаков, А. Б. Коваленко, Г. С. Костюк, М. Д. Левітов, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Н. А. Менчинська, О. О. Смірнов, О. М. Соколов, ін.), психолінгвістичним, у тому числі семантичним, семіотичним (А. А. Брудний, М. І. Жинкін, Н. Ф. Каліна, О. М. Корніяка, О. О. Леонт'єв, О. М. Славська, ін.), соціально-психологічним (К. О. Абульханова, Б. Г. Анан'єв, О. О. Бодальов, А. В. Брушлинський, Дж. Ветч, Г. М. Кучинський, О. М. Леонт'єв, В. М. М'ясищев, Є. Д. Поліванов, В. О. Полікарпов, П. Саугстад, А. У. Хараш, О. М. Харитонов, ін.), психогерменевтичним (Н. Д. Арутюнова, Е. Бенвініст, Т. Ван Дейк, В. Дільтей, Д. Мальдідьє, С. Московісі, В. В. Налімов, Н. Пезешкіан, Е. Пучініелі Орланді, З. Харріс, Н. В. Чепелева, ін.). У рамках зазначених підходів були описані основні методологічні характеристики розуміння.

Разом з тим у сучасній психологічній науковій літературі триває дискусія щодо визначення розуміння. Різноманітність тлумачень цього поняття дозволяє інтерпретувати його сутність у контексті аналізу різних класів психічних явищ: пізнавальний процес, потреба, результат психічної діяльності (А. А. Брудний, О. М. Копиленко, М. Д. Левітов), психічна мисленнєва діяльність (С. Л. Рубінштейн), переживання (О. В. Антонов, В. Дільтей), здібність, що виявляється у відповідних уміннях (А. А. Брудний, С. В. Кондратьєва), особистісна властивість (Л. Л. Гурова). Найбільш традиційним для психології є віднесення розуміння до сфери мислення. При цьому розуміння ототожнюють із мисленням (К. Бюлер, П. І. Зінченко, С. Д. Максименко, Н. О. Менчинська, А. Мессер, В. О. Моляко, А. О. Смірнов, О. М. Соколов), розглядають як його властивість (Л. Л. Гурова, І. П. Павлов), як вихідний феномен, як один з випадків мислення (Ю. К. Корнілов), як складову процесу мислення (Л. П. Доблаєв, В. В. Знаков, Г. С. Костюк), його результат (А. А. Брудний, О. М. Копиленко, М. Д. Левітов).

Аналіз різноманітних наукових підходів до тлумачення поняття розуміння дозволяє зробити узагальнення: розуміння – це опосередкований аналітико-

синтетичний процес, який полягає в попередньому висуванні припущення щодо смислу отриманої інформації, у виокремленні її основних елементів і визначенні їхніх смислів, у наступному об'єднанні в єдине ціле та знаходженні цілісного смислу інформації.

Основними механізмами розуміння визнано аналіз через синтез, семіотизацію (концептуалізацію, наративізацію), міфологізацію, інтерпретацію, діалог (В. В. Знаков, Г. С. Костюк, Н. В. Чепелева й ін.). С. Л. Рубінштейн розглядає процес розуміння як психічну мисленнєву діяльність – диференціювання, аналіз речей і явищ у відповідних контексту якостях, реалізацію зв'язків (синтез), що утворюють цей контекст. Процес розуміння нового об'єкта також порівнюють із процесом розв'язання пізнавальної задачі, який включає інтерпретаційні моменти (О. В. Антонов, А. Б. Коваленко, Г. М. Кучинський, С. Д. Максименко, В. О. Моляко).

Особливості процесу розуміння залежать від особливостей об'єкта й суб'єкта розуміння. Окремий акт розуміння за своєю суттю – це акт взаємодії, зіткнення смислу об'єкта і смислового поля суб'єкта.

Аналіз досліджень розуміння з позицій психогерменевтики дозволив поглянути на розуміння як на рух індивідуальної свідомості людини до все більш адекватного відображення дійсності, що постійно змінюється. У зазначеному контексті визнано текстуальну природу об'єкта розуміння, що дало можливість розглядати особистість як текст, здатний до самоінтерпретування. Виходячи з цього, розуміння – це процес засвоєння й породження смислу тексту.

Враховуючи діалогічний, стратегічний характер розуміння, окремий його акт розглянуто як цикл рефлексивної взаємодії: цикл повідомлення, цикл питання, цикл висування й перевірки гіпотези, цикл спонукання до дії.

Теоретичний аналіз показав багатоплановість, інтегративність феномену розуміння. Оскільки розуміння є основою професійної діяльності практичного психолога, виникає необхідність у конкретизації об'єкта розуміння, у визначенні його особливостей, закономірностей і механізмів перебігу процесу розуміння психологом ПСК.

У **другому розділі** *«Розуміння в ситуації психологічного консультування»* розглянуто особливості розуміння в професійної діяльності психолога-консультанта; проаналізовано ПСК в якості його об'єкта; розроблено й обґрунтовано моделі текстуального простору ПСК та ситуації психологічного консультування, окремі елементи яких служать орієнтувальною основою розуміння-дій; відповідно до зазначеної моделі переглянуто й систематизовано прийоми розуміння ПСК, представлені в науковій літературі.

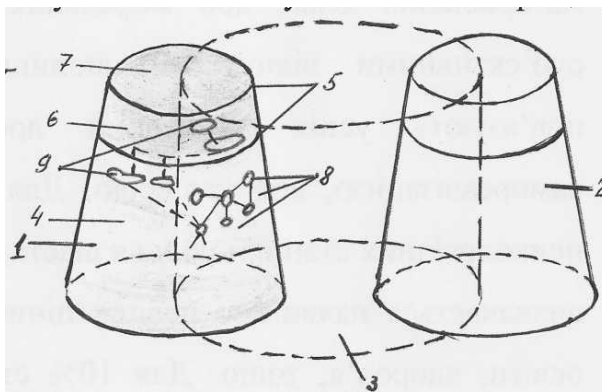
Зовнішньою передумовою виокремлення ПСК в якості об'єкта, на який спрямована розумова діяльність психолога-консультанта, виступає констатація факту, що саме ситуація, подія, яка відбулась із клієнтом, зазвичай є причиною його звернення до психологічної консультації (С. В. Васьківська, П. П. Горностаї). Внутрішньою передумовою виступає визнання ПСК як універсальної властивості психіки, її елементарної одиниці (С. В. Ковальов, О. В. Філіпов).

У структурі ПСК прийнято виокремлювати сукупність об'єктів середовища, які знаходяться у зв'язках і відношеннях між собою й детермінують

та спрямовують активність суб'єкта (Т. М. Дрідзе, Б. В. Зейгарник, О. М. Леонт'єв, Б. Ф. Ломов та ін.), а також смисл – основу, глибинний рівень свідомості, що виконує центральну системоутворювальну функцію (О. Ю. Коржова, О. М. Леонт'єв, О. Є. Сапогова, Т. Шибутані, Н. В. Чепелева й ін.). Таким чином, ПСК – це єдність зовнішніх умов і їхньої суб'єктивної інтерпретації (В. Г. Панок, Н. В. Чепелева), відображення життєвої ситуації в смисловій сфері клієнта (Н. В. Чепелева). ПСК є власне результатом осмислення особистісного досвіду й водночас засобом концептуалізації наступних ситуацій (Л. Ф. Бурлачук).

ПСК характеризується складною, багатоплановою, багаторівневою психологічною репрезентацією, проблемністю, наявністю смислового буттєвого переживання проблеми (О. Ф. Бондаренко, Ф. Є. Василюк, Л. С. Виготський). Розуміння ПСК спрямоване на формування в психолога уявлення про особливості надання смислу, смислоутворення, смислопородження, смислопобудови клієнта під час переживання останнім проблемних життєвих ситуацій.

Психогерменевтичне визнання текстуальної природи ПСК дозволяє представити її у вигляді багаторівневого текстуального простору, який складається з зовнішнього (когнітивного) та внутрішнього (смислового) рівнів (Н. В. Чепелева). Такий текст можна віднести до багатосмислових об'єктів, які, зазвичай, мають приховану проблемність, що знаходить відображення в складності їхньої структури (Н. Ф. Каліна). Отже, ПСК було представлено у вигляді моделі, що включає багаторівневий текстуальний простір, у якому відбуваються процеси утворення значень і смислів (рис. 1).

1 – текстуальний простір клієнта; 2 – текстуальний простір психолога; 3 – спільний текстуальний простір клієнта і психолога; 4 – смисловий рівень тексту ПСК; 5 – когнітивний рівень тексту ПСК; 6 – наратив клієнта, представлений засобами внутрішньої мови; 7 – наратив клієнта, представлений вербальними та невербальними засобами; 8 – прихований смисл ПСК як стиснута схема психологічної проблеми клієнта; 9 – елементи текстуального простору, що задіяні в актах смислопородження, смислопобудови і складають концепти, конструкти, ідеологеми, наративні рамки, ядра смислу і т. ін.

Рис. 1. Модель текстуального простору ПСК в ситуації психологічного консультування

У ситуації психологічного консультування скарга клієнта з'являється перед психологом у вигляді наративу, який є зовнішнім когнітивним рівнем тексту ПСК, результатом попередньої смислоутворюючої діяльності оповідача. Процес розуміння психолога буде переважно спрямований на внутрішній смисловий рівень тексту ПСК, на пошук її прихованого смислу – стиснутої схеми психологічної проблеми клієнта, на розуміння процесу смислоутворення, на визначення елементів текстуального простору, які беруть участь в окремих актах смислопородження, та на з'ясування особливостей їхнього функціонування. Ситуацію психологічного консультування представлено у вигляді моделі, що

включає динамічний простір тексту-діалогу, який складається з багаторівневих текстів клієнта і психолога, а також міжтекстового семіотичного простору, причому останній включає інформацію, доступну розумінню всіх учасників консультативного процесу.

Відповідно до основних положень діяльнісного підходу (П. Я. Гальперін, А. В. Запорожець, П. І. Зінченко, С. Л. Рубінштейн та ін.), прийом розуміння ПСК розглядається як заданий спосіб розуміння-дії, що значною мірою визначається особливостями елементів текстуального простору ПСК, на які вона спрямована і які складають її предметну основу. Узагальнюючи міркування дослідників (Г. С. Абрамова, А. Айві, Ю. Є. Альошина, Р. Кочунас, В. Ю. Меновщиков, М. Папуш, К. В. Ягнюк та ін.), техніку розуміння ПСК можна визначити як систему прийомів розуміння ПСК. На основі розробленої моделі текстуального простору ситуації психологічного консультування створено цілісну систему прийомів розуміння ПСК. Критерії їхньої систематизації зумовлені виокремленням основних зон, на які спрямована активність психолога в процесі розуміння ПСК: «текст клієнта “сам по собі”», «сміслова структура тексту клієнта», «взаємозв'язок смислового й когнітивного рівнів тексту клієнта», «семіотичний простір психолога», «діалогічні відношення в тексті клієнта». Створена система покладена в основу розробки діагностичної процедури дослідження особливостей сформованості прийомів розуміння ПСК, а також програми спецкурсу, спрямованого на формування останніх.

У **третьому розділі** *«Дослідження особливостей розуміння студентами-психологами психологічної ситуації клієнта»* обґрунтовано методика та здійснено психологічний аналіз результатів констатувальної частини дослідження. Охарактеризовано психодіагностичний інструментарій дослідження рівня розуміння ПСК та особливостей використання студентами-психологами прийомів розуміння ПСК; описано кількісно-якісний аналіз отриманих результатів; простежено динаміку розвитку розуміння ПСК й визначено особливості сформованості прийомів розуміння ПСК на різних етапах професійної підготовки практичних психологів.

Попередній теоретичний аналіз розуміння ПСК виявив невизначеність критеріїв останнього, відсутність надійних психодіагностичних процедур його дослідження й дозволив стверджувати, що вибір критеріїв розуміння буде значною мірою залежати від характеристик об'єкта розуміння або від рівня перебігу процесу розуміння. Залежно від критерію розуміння-процесу можна говорити про рівень розуміння-результату. Так, критеріями на когнітивному рівні розуміння можуть виступати переказ, відповіді на запитання до тексту, адекватність поведінкових реакцій. На смисловому рівні – виокремлення смислових віх, орієнтирів, переклад інформації з одного коду на інший, коментування і т. ін. Суб'єкт, як правило, просувається від поверхового розуміння до глибинного. Критерієм останнього виступають осягнення смислу того, що розуміється, який на даному рівні частіше виступає як прихований смисл, прихована проблемність, задум, і створення суб'єктивного смислу тим, хто розуміє. Отже, рівні розуміння можуть визначатися як кількісно (ступінь

подібності з деяким еталоном), так і якісно (як приналежність до якісно більш високого рівня розуміння).

Діагностика рівня розуміння ПСК в студентів-психологів здійснювалась методом аналізу ситуацій, де як об'єкти виступали елементи, що адекватно представляють зазначену реальність, а як критерії – провідні характеристики, що розуміються. У якості стимульного матеріалу використовувалися тексти проблемних психологічних ситуацій з досвіду О. Ф. Бондаренка та О. А. Ліщинської. Тексти були представлені досліджуваним усно, від першої особи – у вигляді нарративу клієнта. Як експертні оцінки були використані коментарі автора, надані до кожного тексту. Ефективність розуміння ПСК розглядалась як адекватна задуму клієнта інтерпретація смислового змісту ситуації, переданого в нарративі. Дослідження рівня розуміння ПСК проводилось у дві серії. У першій серії критеріями розуміння ПСК виступали уміння студентів здійснювати аналіз ПСК (С. В. Васьківська, П. П. Горностаї), а як показники цих критеріїв – компоненти пропонованого аналізу: аналіз змісту скарги клієнта; аналіз життєвої ситуації клієнта; аналіз його психологічних проблем. Дослідження характеристик текстів, у вигляді яких виступали письмові звіти студентів, здійснювалось методом контент-аналізу, основною одиницею якого була тема. Ознаки теми: приналежні до неї слова, словосполучення, терміни, одиничні судження, смислові абзаци, цілісні тексти. За одиницю відліку, що є підставою для кількісного аналізу матеріалу, було взято появу ознак у тексті. Відповідно до ступеня складності аналізу рівнів процесу розуміння було збільшене бальне навантаження на категорії, за яким сортувалися одиниці аналізу ПСК. Аналіз даних, отриманих у першій серії дослідження, дозволяє констатувати наступне. Переважна більшість студентів-психологів (81,8 %) продемонструвала низький рівень розуміння ПСК, 15 % від якої взагалі не змогли виконати завдання або відмовились його виконувати. Середній рівень розуміння ПСК продемонстрували 16,1 %, а високий – лише 2,1 % студентів. Порівняльний аналіз результатів показав, що студенти 4–5 курсів загалом мають більш високий рівень розуміння ПСК, ніж студенти 2–3 курсів, однак показники і тих, і тих не виходять за межі низького рівня. Показник середнього арифметичного для рівня розуміння ПСК в студентів 2–3 курсів склав 6 балів, а для старшокурсників – 8,1 балу; мода – відповідно 0 і 4, медіана – 5 і 7.

У другій серії дослідження розуміння студентами ПСК було проаналізовано за критерієм уміння збагнути цілісний смисл ПСК. Аналіз даних показав наступне. Переважна більшість студентів (70 %) продемонструвала невміння висувати гіпотези щодо загального смислу повідомлення, що відповідає низькому рівню розуміння ПСК. У письмових звітах 37,1 % студентів з даної сукупності взагалі не спостерігалось спроби висувати припущення як щодо цілісного смислу тексту клієнта, так і щодо смислу його окремих фрагментів; 32,9 % студентів намагалися зробити припущення щодо вибору напрямку подальшого дослідження проблеми клієнта, але такі припущення мали необґрунтований характер, часто виникали у вигляді квазіінтерпретації. 19,2 % студентів (середній рівень розуміння ПСК) гіпотетично обирали правильний напрямок дослідження проблеми клієнта, але не змогли збагнути цілісний смисл

проблемної ситуації клієнта. 8 % студентів (високий рівень розуміння ПСК) визначили цілісний смисл для деяких учасників описаної клієнтом ситуації. Лише 2,8 % студентів (дуже високий рівень розуміння ПСК) змогли гіпотетично правильно збагнути цілісний смисл для всіх учасників ситуації.

Порівняльний аналіз показників успішності в розумінні ПСК студентами різних курсів, за результатами другої серії експерименту, дозволяє констатувати незначну перевагу студентів 4–5 курсів: низький рівень розуміння ПСК продемонстрували 59,6 % старшокурсників порівняно з 86,4 % студентів 2–3 курсів. Водночас кількість старшокурсників, які продемонстрували більш високий рівень розуміння ПСК, переважає кількість студентів 2–3 курсів. Отримані статистичні показники (середнє арифметичне для студентів 2–3 курсів – 0,7 балу, а для старшокурсників – 1,3 балу, мода – відповідно 0 і 0, медіана – 1 і 1), як і в першій серії, відповідають низькому рівню розуміння ПСК. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена r_s між результатами аналізу ситуації й умінням збагнути цілісний смисл ПСК склав 0,78 на рівні значущості 0,001 ($t_{emn}=21,21 > t_{kp}=2,83$), що свідчить про сильний прямий зв'язок між гіпотетико-дедуктивними й аналітико-індуктивними аспектами процесу розуміння.

З метою перевірки надійності використаних методик і достовірності отриманих даних було проведено дослідження особливостей розвитку в студентів психічних функцій, пов'язаних з успішністю розуміння ПСК. Аналіз отриманих результатів дозволив вважати статистично достовірним ($p \leq 0,001$) зв'язок рівня розуміння ПСК на основі уміння аналізувати ситуацію ($r_{s(1)}$) і вміння збагнути цілісний смисл ПСК ($r_{s(2)}$) з такими психічними функціями: рівнем міжособистісного розуміння, що дозволило констатувати: перехід від поверхового до більш глибинного міжособистісного розуміння відповідає поступовому переходу від зворотнопропорційної до прямопропорційної кореляційної залежності (феноменологічний ($r_{s(1)} = -0,49$, $r_{s(2)} = -0,34$), класифікаційний ($r_{s(1)} = -0,26$, $r_{s(2)} = -0,1$), типологічний ($r_{s(1)} = 0,18$, $r_{s(2)} = 0,16$), системний ($r_{s(1)} = 0,48$, $r_{s(2)} = 0,41$), інтегральний ($r_{s(1)} = 0,63$, $r_{s(2)} = 0,49$) показники); діалогічною спрямованістю особистості в спілкуванні ($r_{s(1)} = 0,59$, $r_{s(2)} = 0,54$); рівнем діалогічності тексту ($r_{s(1)} = 0,58$, $r_{s(2)} = 0,55$); рівнем сформованості аналогічного мислення ($r_{s(1)} = 0,49$, $r_{s(2)} = 0,45$); рівнем сформованості уміння мислити від протилежного ($r_{s(1)} = 0,58$, $r_{s(2)} = 0,59$) та працювати з альтернативними гіпотезами в умовах одночасного врахування позицій декількох людей ($r_{s(1)} = 0,49$, $r_{s(2)} = 0,5$); рівнем розвитку дивергентності мислення ($r_{s(1)} = 0,6$, $r_{s(2)} = 0,78$). Порівняльний аналіз рівнів досліджуваних функцій на різних етапах професійної підготовки студентів-психологів дав змогу констатувати незначний ступінь підвищення в студентів старших курсів показників, важливих для підвищення рівня розуміння ПСК.

Надійним показником сформованості в студентів-психологів прийому розуміння ПСК є його використання в процесі психологічного консультування. Дослідження сформованості зазначених прийомів було проведено методом контент-аналізу. У якості стимульного матеріалу студентам в усній формі, від першої особи, у вигляді наративу, було запропоновано тексти, створені на основі

прикладів консультативних бесід, представлених у працях О. Ф. Бондаренка та С. В. Васківської. У якості критерію аналізу письмових звітів студентів виступали ознаки зазначених прийомів, поява яких була підставою для кількісного і якісного аналізу матеріалу (табл. 1).

Таблиця 1

Використання студентами-психологами прийомів розуміння ПСК

Групи студентів	Кількість використаних студентом-психологом прийомів розуміння ПСК (середнє арифметичне по групі)						Кількість опрацьованих зон текстуального простору психотерапевтичної ситуації (середнє арифметичне по групі)
	Загальна кількість	Кількість прийомів, спрямованих на окремі зони текстуального простору ситуації психологічного консультування					
		«текст клієнта "сам по собі"»	«сміслова структура тексту клієнта»	«діалогічні відношення тексту клієнта»	«взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта»	«семіотичний простір психолога»	
2–3 курс	6,7	1,9	2,6	0,6	0,7	0,9	2,5
4–5 курс	8,4	2,6	2,9	0,9	0,9	0,9	2,8
Усі	7,8	2,3	2,8	0,8	0,8	0,9	2,7

Можна констатувати, що студенти доволі рідко використовують прийоми розуміння ПСК. При наявності можливості спрямовувати свою активність на 5 зон, що складають текстуальний простір ситуації психологічного консультування, студенти в середньому опрацьовують лише 2,7 з них. По мірі професійного становлення в умовах вузівської підготовки показники середнього арифметичного змінюються з 2,5 лише до 2,8.

Між тим, можна констатувати статистично достовірний зв'язок ($p \leq 0,001$) як між рівнем розуміння ПСК та кількістю застосованих прийомів розуміння ПСК ($r_{s(1)} = 0,52$, $r_{s(2)} = 0,52$), так і між рівнем розуміння ПСК та їхньою різноманітністю ($r_{s(1)} = 0,5$, $r_{s(2)} = 0,52$). Найбільш істотний кореляційний зв'язок спостерігається між рівнем розуміння ПСК та прийомами, спрямованими на зони «взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта» ($r_{s(1)} = 0,56$, $r_{s(2)} = 0,57$), «діалогічні відношення в тексті клієнта» ($r_{s(1)} = 0,53$, $r_{s(2)} = 0,55$), «семіотичний простір психолога» ($r_{s(1)} = 0,4$, $r_{s(2)} = 0,44$).

Показниками сформованості прийомів розуміння є їхня доступність і значущість для студента (Н. Ф. Іващенко, В. С. Цетлін). Доступність – ступінь складності прийому для засвоєння, відносний розрив між підготовленістю студента й тим, що потрібно від нього для виконання відповідного завдання. Значущість прийому для студента – ступінь усвідомлення ним важливості, необхідності цього прийому для досягнення тих або тих цілей. Дослідження суб'єктивної складності та значущості кожного з прийомів розуміння ПСК проводилось за допомогою анкетування. Аналіз результатів показав, що найбільш значущими студенти вважають прийоми, які спрямовані на зони «Текст клієнта "сам по собі"» і «Сміслова структура тексту клієнта». Причому ці прийоми сприймаються ними як більш легкі. Щодо решти прийомів простежується протилежна тенденція.

Для з'ясування ступеня взаємозв'язку між показниками частоти

застосування прийомів розуміння ПСК студентами-психологами та їх суб'єктивної значущості й складності було проведено факторний аналіз на основі коефіцієнтів кореляції Спірмена в межах кожної групи прийомів. Аналіз отриманих даних дозволив стверджувати, що високий рівень суб'єктивної значущості для студента прийому розуміння ПСК сприятиме більш частому його використанню. Разом з тим суб'єктивно значущими виступають прийоми середнього рівня трудності.

Таким чином, використання розробленого психодіагностичного інструментарію дозволило констатувати позитивну, але незначну динаміку розвитку в студентів-психологів розуміння ПСК та формування в них прийомів розуміння ПСК в умовах традиційної професійної підготовки у ВНЗ, що вказує на необхідність створення спеціально організованого навчального середовища, яке сприятиме збільшенню показників сформованості зазначених прийомів.

У **четвертому розділі** *«Формування у студентів-психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта в спеціально організованому навчальному середовищі»* обґрунтовано та презентовано методику, зміст і основні результати формувального експерименту. Метою цього етапу дослідження є обґрунтування й визначення змісту, а також обробка результатів апробації спецкурсу «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта».

На основі зазначених вище теоретичних положень про особливості розуміння ПСК, базових положень класичних теорій оптимізації навчання (теорії поетапного формування розумових дій, теорії змістовного узагальнення, теорії проблемного навчання) та сучасних моделей навчання (діалогічного, контекстного, індуктивного) були виокремлені психолого-педагогічні компоненти навчального середовища – зміст, умови, форми й засоби, створення яких забезпечує формування в студентів-психологів прийомів розуміння ПСК і підвищення їхньої функціональності. З метою реалізації визначених компонентів і перевірки доречності їх створення для вирішення завдань формувального експерименту було розроблено спецкурс «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта», програмою якого передбачено 72 години, з них 6 – лекції, 24 – практичні, 10 – індивідуальні, 30 – самостійна робота студентів, 2 – підсумковий контроль, передбачає 2 модулі – «Теоретичні положення про природу ПСК» та «Психотехнічні засоби (прийоми) ПСК». При проведенні занять створювалось спеціальне навчальне середовище, яке вимагало від студентів аналізу висловлювань і вчинків інших, роботи з контекстом, інтерпретаційних дій, виходу в рефлексивну позицію, певного діалогізму.

На основі аналізу даних, одержаних на завершальному етапі констатувального експерименту, було визначено 4 пари груп, у кожній парі – контрольну й експериментальну. Загалом у формувальному експерименті було задіяно 149 студентів-психологів: 66 – у складі загальної експериментальної групи, 83 – контрольної. У якості досліджуваних ознак виступали рівень розуміння ПСК як функція проблемного аналізу наративу клієнта, рівень розуміння ПСК як уміння збагнути її цілісний зміст, кількість використаних прийомів розуміння ПСК, дивергентність мислення, діалогічна спрямованість у

спілкуванні. Висновок про відсутність істотних відмінностей у рівнях досліджуваних ознак у кожній парі груп було зроблено на основі обчислення U-критерію Манна-Вітні.

Аналіз результатів контрольних зрізів (табл. 2) дозволяє констатувати, що за період проведення формульованого експерименту кількість прийомів розуміння ПСК, що використовують студенти, збільшилась як у контрольній, так і в експериментальній групах. Проте в експериментальній групі відбулись більш значні зміни; загалом збільшився рівень розуміння ПСК. Упроваджена методика дозволяє не тільки сформувати в студентів-психологів прийоми розуміння ПСК, а й розвивати дивергентність мислення та діалогічну спрямованість особистості в спілкуванні. Отримані статистичні показники критерію *T* Вілкоксона підтвердили істотність обраних експериментальних дій.

Таблиця 2

Динаміка змін базових психологічних показників розуміння ПСК до та після формульованого експерименту

Досліджувана ознака	Етап формульованого експерименту	Середнє арифм.		Мода	
		Контр. група	Експер. група	Контр. група	Експер. група
Рівень розуміння ПСК як функція проблемного аналізу наративу клієнта	1 зріз	6,8	5,7	0	0
	2 зріз	8,5	13,5	4	9
Рівень розуміння ПСК як уміння збагнути її цілісний смисл	1 зріз	1	0,8	1	0
	2 зріз	1,4	2	1	2
Кількість використаних прийомів розуміння ПСК	1 зріз	7,7	6,7	8	8
	2 зріз	9,1	15	9	13
Дивергентність мислення	1 зріз	36,7	34	39	45
	2 зріз	38,6	48,6	35	46
Діалогічна спрямованість особистості у спілкуванні	1 зріз	166,3	159,1	198	155
	2 зріз	182,9	188	146	174

Результати дослідження суб'єктивної значущості й складності прийомів розуміння ПСК свідчать про те, що у формульованому експерименті значущість прийомів розуміння ПСК загалом підвищилась для учасників і експериментальних, і контрольних груп. Однак в експериментальних групах можна констатувати більш істотні зміни, зокрема по відношенню до прийомів розуміння ПСК, які спрямовані на зону текстуального простору ситуації психологічного консультування «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта», «Семіотичний простір психолога» і «Діалогічні відношення тексту клієнта». Водночас саме для цих груп прийомів можна помітити більшу розбіжність у зміні показників їхньої значущості для студентів-психологів в експериментальній і контрольній групах.

У констатувальному експерименті було з'ясовано, що на відміну від значущості, на сформованість прийому буде вказувати зниження його складності до середніх (оптимальних) показників. Аналіз результатів дослідження складності для студентів прийомів розуміння ПСК, отриманих після завершення формульованого експерименту, висвітлив зниження її показників у межах оптимальності як у контрольній, так і в експериментальній групах. Між тим,

виняток становили показники складності у відношенні до прийомів, які спрямовані на зони «Діалогічні відношення тексту клієнта» та «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта», що були отримані в контрольній групі студентів.

Отже, підвищення в студентів-психологів показників рівня розуміння ПСК, а також збільшення кількості, різноманітності, суб'єктивної значущості прийомів розуміння ПСК, які було одержано в експериментальній групі, порівняно з відповідними показниками в контрольній, вказують на те, що спеціальне навчальне середовище, реалізоване в спецкурсі «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта», зумовлює формування в майбутніх психологів прийомів розуміння ПСК. Найбільшого значення створення досліджуваних компонентів навчального середовища набуває для прийомів, спрямованих на такі зони текстуального простору ситуації психологічного консультування, як «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта», «Діалогічні відношення тексту клієнта», «Семіотичний простір психолога».

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й представлено нове практичне вирішення наукової проблеми розуміння майбутніми практичними психологами психологічної проблеми клієнта, що виявилось у характеристиці специфіки розуміння як основи професійної діяльності психолога-консультанта, в обґрунтуванні й експериментальній перевірці умов формування в студентів-психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта. Розроблено й упроваджено програму спецкурсу «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта».

1. Найпоширенішими підходами в тлумаченні змісту розуміння в сучасній психології є гносеологічний, фізіологічний, когнітивний, психолінгвістичний, у тому числі семантичний, семіотичний, соціально-психологічний, психогерменевтичний. Різноманітність тлумачень означеного поняття дозволяє інтерпретувати його сутність у контексті аналізу різних класів психічних явищ: пізнавального процесу, потреби, результату психічної діяльності, психічної мисленнєвої діяльності, переживання, особистісної властивості, здібності, що виявляється у відповідних уміннях. Розуміння є опосередкованим аналітико-синтетичним процесом, який полягає в попередньому висуванні припущення щодо смислу отриманої інформації, у виокремленні її основних елементів і визначенні їхніх смислів, у наступному об'єднанні в єдине ціле й знаходженні цілісного смислу інформації. Окремий акт розуміння – це акт взаємодії, зіткнення смислу об'єкта й смислового поля суб'єкта. Універсальними характеристиками розуміння є його спрямованість на певну мету, спирання на чуттєвий досвід суб'єкта, залежність від особливостей об'єкта й суб'єкта, різнорівневність процесу, певна незавершеність, аналітико-синтетичний і діалогічний характер.

Особливості розуміння як основи професійної діяльності практичного психолога визначаються особливостями ПСК, яка є об'єктом розуміння. ПСК характеризується складною, багатоплановою, багаторівневою психологічною репрезентацією, проблемністю, наявністю смислового буттєвого переживання проблеми. Психогерменевтичне визнання текстуальної природи ПСК дозволяє презентувати її у вигляді багаторівневого текстуального простору, у якому відбуваються процеси утворення значень і смислів. Міжособистісний характер розуміння психологом ПСК зумовлює представлення моделі ситуації психологічного консультування у вигляді тексту-діалогу, утвореного з багаторівневих текстів клієнта й психолога, і міжтекстового простору, до якого належить інформація, доступна розумінню усіма учасниками консультативного процесу. Розуміння ПСК означає осягнення процесу надання клієнтом особистісного смислу його життєвим ситуаціям. Прийом розуміння ПСК є заданим способом розуміння-дії, що здебільшого визначається особливостями елементів текстуального простору ПСК, на які вона спрямована і які складають її предметну основу.

2. Основними критеріями рівня розуміння ПСК є уміння студентів-психологів здійснювати аналіз ПСК й уміння збагнути її цілісний смисл. Показниками даних критеріїв є, відповідно, компоненти аналізу ПСК та припущення щодо цілісного смислу тексту клієнта й смислу окремих його фрагментів. Критеріями аналізу сформованості прийомів розуміння ПСК є їхнє використання при проведенні психологічного консультування, а також велика суб'єктивна значущість і середня (оптимальна) суб'єктивна складність.

3. Переважна більшість студентів-психологів має низький рівень розуміння ПСК. Студенти 4–5 курсів мають загалом більш високий рівень розуміння ПСК, ніж студенти 2–3 курсів, але ці відмінності надто незначні, а статистичні показники досліджуваного явища знаходяться в межах низького рівня. Означена тенденція простежується й при дослідженні інших психічних функцій, які пов'язані з рівнем розуміння ПСК.

Результати дослідження особливостей сформованості в студентів-психологів прийомів розуміння ПСК дозволяють констатувати, що вони використовують дуже малу кількість зазначених прийомів, причому ці прийоми не відрізняються різноманітністю. Найбільш сформованими виявились прийоми, спрямовані на зони «Текст клієнта “сам по собі”» і «Смислова структура тексту клієнта». Однак рівень розуміння ПСК більше пов'язаний з прийомами, що спрямовані на зони «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта», «Діалогічні відношення в тексті клієнта», «Семіотичний простір психолога». Порівняльний аналіз сформованості прийомів розуміння ПСК в студентів 2–3 курсів і старшокурсників показав надто незначну позитивну динаміку в процесі традиційного навчання у ВНЗ. Отримані факти вказують на необхідність цілеспрямованого формування зазначених прийомів з метою покращення підготовки майбутніх психологів до професійного розуміння ПСК.

4. Теоретичним підґрунтям формування прийомів розуміння ПСК є визначені особливості розуміння ПСК, базові положення класичних теорій оптимізації навчання й сучасних моделей навчання. Організація навчального

середовища на заняттях за програмою розробленого нами спецкурсу «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта», яке вимагає від студентів аналізу висловлювань і вчинків інших, роботи з контекстом, інтерпретаційних дій, виходу в рефлексивну позицію, певного діалогізму, сприяє цілеспрямованому формуванню в студентів-психологів прийомів розуміння ПСК. Особливого значення створення спеціального навчального середовища набуло для прийомів, спрямованих на такі зони текстуального простору ситуації психологічного консультування, як «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта», «Діалогічні відносини тексту клієнта», «Семіотичний простір психолога».

Виконане дослідження не охоплює усіх аспектів проблеми. Перспективи подальших пошуків полягають у вивченні й систематизації контекстів ПСК, які утворюються в текстуальному просторі ситуації психологічного консультування; у розробці супервізорських процедур, які б дозволили визначати особливості та вдосконалювати розуміння ПСК в майбутніх практичних психологів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ткаченко О. А. Врахування очікувань клієнта як умови прояву діалогічної позиції психолога при виборі прийомів розуміння психологічної ситуації [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання. Генетична психологія. Медична психологія / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Київ ; Ніжин, 2008. – Т. 10. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 262–266.

2. Ткаченко О. А. Особливості використання студентами-психологами прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – Київ : ІВЦ «Політехніка», 2004. – № 3. – С. 121–124.

3. Ткаченко О. А. Професійна підготовка студентів-психологів до розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Теоретичні та прикладні проблеми психології : зб. наук. праць / Східноукраїнський національний університет. – Луганськ : Видавництво СХУ ім. В. Даля, 2004. – № 3 (8). – С. 93–100.

4. Ткаченко О. А. Особливості розуміння психологічної ситуації клієнта студентами-психологами [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2004. – Т. VI. – Вип. 6. – С. 367–376.

5. Ткаченко О. А. Розуміння психологічної ситуації клієнта студентами-психологами [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2004. – Вип. 24. – С. 242–246.

6. Ткаченко О. А. Особливості міжособистісного розуміння в ситуації надання психологічної допомоги [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Психологія : зб. наук. праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – Вип. 19. – С. 210–215.

7. Ткаченко О. А. Шляхи вдосконалення підготовки психологів-практиків

до розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Актуальні проблеми психології в закладах освіти : зб. наук. праць. – Кривий Ріг, 2011. – С. 200–207.

8. Ткаченко О. А. Теоретико-практичне обґрунтування засобів діагностики готовності студентів-психологів до розуміння психологічної ситуації клієнта (міжособистісний аспект) // Актуальні проблеми психології в закладах освіти : матеріали міської науково-практичної конференції : До 80-річчя Криворізького державного педагогічного університету та 20-річчя кафедри психології КДПУ. – Кривий Ріг : КДПУ, 2010. – С. 202–210.

9. Ткаченко О. А. Діалогічність як детермінанта розуміння психологом консультантом психологічної ситуації клієнта [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Особистість: проблеми та перспективи : зб. наук. праць за матеріалами конференції «Соціально-психологічні аспекти формування особистості». – Кривий Ріг : КФ ЗНУ, 2009. – С. 210–213.

10. Ткаченко Е. А. Диалогичность как фактор понимания психологической ситуации клиента [Текст] / Елена Андреевна Ткаченко // Современные проблемы психологии развития и образования человека : сборник материалов I Всероссийской конференции с международным участием : в 2 т. / АОУ ВПО «Ленинградский государственный университет имени А. С. Пушкина». – Т. 1. – СПб. : «АЙСИНГ», 2009. – С. 97–105.

11. Ткаченко О. А. Формування прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта як можливість удосконалення професійної підготовки майбутніх психологів [Текст] / Олена Андріївна Ткаченко // Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти : матеріали методологічного семінару АПН України, 16.12.2004 р. / за ред. академіка С. Д. Максименка. – К., 2005. – С. 673–678.

12. Ткаченко Е. А. Овладение процессом понимания психологической ситуации клиента как аспект профессиональной подготовки психологов [Текст] / Елена Андреевна Ткаченко // Матеріали Першої міжнародної науково-практичної конференції «Науковий потенціал світу '2004». – Т. 52. Психологія. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2004. – С. 21–22.

13. Ткаченко Е. А. Исследование особенностей применения студентами-психологами основных приемов индуктивного и творческого мышления как фактора повышающего эффективность процесса понимания психологической ситуации клиента [Текст] / Елена Андреевна Ткаченко // Вісник Малої Академії наук Криворізької філії Міжрегіональної Академії управління персоналом. – 2004. – № 1(4). – С. 33–37.

АНОТАЦІЇ

Ткаченко О. А. Формування у майбутніх практичних психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія». – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено теоретико-експериментальному вивченню проблеми розуміння як феномену підготовки майбутніх практичних психологів до майбутньої професійної діяльності. Розкрито сутність поняття «розуміння», вивчено основні механізми розуміння, форми, рівні, подано основні характеристики розуміння: багатоплановість, інтегративність, складність, багаторівневність, діалогічність, залежність від особливостей об'єкта й суб'єкта.

Досліджено психологічну ситуацію клієнта як об'єкт розуміння психолога в умовах психологічного консультування. З позицій психологічної герменевтики розглянуто її текстуальну природу, презентовано у вигляді текстуального простору. У відповідності до текстуального простору ситуації психологічного консультування створено цілісну систему прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта.

Визначено критерії та показники рівнів розуміння психологічної ситуації клієнта і сформованості прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта, розроблено й експериментально перевірено психодіагностичні процедури їхнього дослідження. Досліджено особливості розуміння психологічної ситуації клієнта і сформованості прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта на різних етапах професійної підготовки практичних психологів у ВНЗ. Визначено й обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта, підвищення їхньої функціональності. Розроблено й апробовано програму спецкурсу «Техніка розуміння психологічної ситуації клієнта».

Ключові слова: розуміння, психологічна ситуація клієнта, ситуація психологічного консультування, текстуальний простір, прийом розуміння психологічної ситуації клієнта, рівні розуміння психологічної ситуації клієнта.

Ткаченко Е. А. Формирование у будущих практических психологов приемов понимания психологической ситуации клиента. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – «Педагогическая и возрастная психология». – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено теоретико-экспериментальному изучению проблемы понимания как феномена подготовки будущих практических психологов к профессиональной деятельности. Раскрыта сущность понятия «понимание» как опосредствованного аналитико-синтетического процесса, который состоит в предварительном выдвигении предположения относительно смысла полученной информации, в выделении ее основных элементов и определении их смыслов, в последующем объединении в единое целое и нахождении целостного смысла информации. Изучены основные механизмы понимания, формы, уровни. С точки зрения разных научных подходов даны основные характеристики понимания: многоплановость, интегративность, сложность, многоуровневость, диалогичность, зависимость от особенностей объекта и субъекта.

Изучена психологическая ситуация клиента как объект понимания психолога в условиях психологического консультирования. С позиций психологической герменевтики рассмотрена ее текстуальная природа, презентована в виде текстуального пространства. В соответствии с текстуальным пространством

ситуации психологического консультирования создана целостная система приемов понимания психологической ситуации клиента.

Определены критерии и показатели уровней понимания психологической ситуации клиента, а также сформированности приемов понимания психологической ситуации клиента, разработаны и экспериментально проверены психодиагностические процедуры их исследования. Исследованы особенности понимания психологической ситуации клиента и сформированности приемов понимания психологической ситуации клиента на разных этапах профессиональной подготовки практических психологов в вузах. Определены и обоснованы психолого-педагогические условия формирования приемов понимания психологической ситуации клиента, повышения их функциональности. Разработана и апробирована программа спецкурса «Техника понимания психологической ситуации клиента».

Ключевые слова: понимание, психологическая ситуация клиента, ситуация психологического консультирования, текстуальное пространство, прием понимания психологической ситуации клиента, уровни понимания психологической ситуации клиента.

Tkachenko O. A. The Formation of the Techniques of Understanding of the Client's Psychological Situation in Future Practical Psychologists. – Manuscript.

The thesis submitted to the degree of Candidate of Psychological Sciences in speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – M. P. Dragomanov's National Pedagogical University. – Kyiv, 2011.

The thesis is devoted theoretical and experimental study of the problem of understanding as the phenomenon of the preparation of future practical psychologists for their future career. The nature of the notion of “understanding” is revealed. The basic mechanisms and characteristics of understanding, its forms and levels are studied.

The client's psychological situation as the object of the psychologist's understanding in the situation of psychological consultation is researched. From the point of view of Psychological Hermeneutics its textual nature which is represented in the form of textual space is considered. In correspondence with the textual space of the situation of psychological consultation the integral system of the techniques of understanding of the client's psychological situation is created.

The criteria and indices of the levels of understanding of the client's psychological situation are defined; the psycho-diagnostic procedure of their research is worked out and experimentally tested. The peculiarities of understanding of the client's psychological situation and development of the techniques of understanding of the client's psychological situation at different stages of the preparation of practical psychologists are researched. Psychological and pedagogical conditions of formation of the techniques of understanding of the client's psychological situation are defined and grounded. The program of the course “The Techniques of Understanding of the Client's Psychological Situation” is worked out and approved.

Key words: understanding, client's psychological situation, situation of psychological consultation, textual space, technique of understanding of the client's psychological situation, levels of understanding of the client's psychological situation.

Ткаченко Олена Андріївна

**Формування у майбутніх практичних психологів
приймів розуміння психологічної ситуації клієнта**

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук
за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Підписано до друку 23.09.2011.
Ум. друк. арк. – 0,9. Авт. арк. – 0,9.
Тираж – 100 пр.

Друкарня ФОП Щербенок С. Г.
Свідоцтво ДП 126-р від 12.10.2004 р.
вул. Рокоссовського, 5, 3, м. Кривий Ріг, 50027.